

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU”
CLUJ-NAPOCA

Structuri bisericești românești din Comitatul Turda.
Protopopiate, parohii, filii.
1850 – 1900

REZUMAT

Coordonator:

C.S. I Dr. Dumitru SUCIU

Doctorand:

Pr. Dan MELENTI

Cluj-Napoca

2010

REZUMAT

CUVINTE CHEIE: istoria bisericii; Transilvania; biserică, bisericești; comitatul Turda-Arieș; ortodox; greco-catolic; protopopiat; protopop; parohie; preot, preoțesc, preoțime; filie.

Se cuvine ca, înainte de a păși în prezentarea și rezumarea demersul istoric pe care ni l-am propus, să clarificăm o serie de chestiuni ce țin de alegerea și circumscrierea temei cercetate, de structura lucrării și de metodologia parcursului reconstitativ.

În ceea ce privește tema abordată, ea ne-a fost propusă de către Prof. Dr. Dumitru Suci, având în vedere atât cerințele actuale ale istoriografiei **Transilvaniei** moderne, cât și formația noastră teologică.

Pornind de la premisa că instituțiile **bisericești** au reprezentat scheletul organizatoric al întregii vieți comunitare și politice românești, ne-am propus, urmând sugestia coordonatorului nostru, să încercăm să abordăm din această perspectivă o unitate administrativ-teritorială bine circumscrișă: **comitatul Turda-Arieș** în perioada 1850-1900.

Deși respectiva entitate administrativă este legal organizată doar la 1876, am decis ca, pentru a putea opera coerent diacronic, să pornim de la structura oficială a perioadei 1876-1900, pe care am proiectat-o regresiv, astfel încât pentru intervalul 1850-1861 cercetarea noastră se raportează la localitățile din fostul **comitat Turda** și fostul scaun al Arieșului, unități administrative reorganizate în intervalul 1861-1876 și reunite în acest din urmă an sub numele de „**comitatul Turda-Arieș**”. Considerăm că astfel am oferit demersului nostru necesara coerență teritorială, indispensabilă oricărei lucrări științifice.

Referitor la intervalul abordat, acesta acoperă perfect a doua jumătate a secolului al XIX-lea: limita sa inferioară este reprezentată de debutul perioadei neoabsolutiste în Imperiul Habsburgic și de reorganizarea ce a urmat sângeroaselor evenimente de la 1848, iar cea superioară este dată de trecerea în noul secol, marcată administrativ prin importantul Recensământ de la 1900, care oferă, în cifre seci dar relevante, o imagine de ansamblu a societății românești din Ardeal. 1850-1900 este un interval al modernizării accelerate, în aceste cinci decenii având loc „lepădarea” ultimelor forme ale relațiilor feudale ce mai persistau în Imperiu dar și reorganizarea dualistă din 1867 și, urmare a ei, intrarea românilor din noul stat maghiar în defensivă, atât politică cât și socială sub presiunea politicii de maghiarizare impusă de la Budapesta.

Lucrarea a fost structurată astfel:

Argument	p. 3
Capitolul I. Comitatul Turda-Arieș între 1850-1900. Organizare administrativ-teritorială, structuri instituționale și realități demografice	p. 7
<i>a. Comitatul Turda și scaunul Arieșului până la 1848</i>	p. 7
a.1. Comitatul Turda	p. 7
a.2. Scaunul Arieș	p. 11
<i>b. Organizarea administrativă în aria teritorială a comitatului Turda-Arieș între 1850-1900</i>	p. 13
b.1. Perioada neoabsolutistă (1850-1860)	p. 13
b.2. Perioada liberală (1861-1866)	p. 15
b.3. Perioada dualistă (1867-1900)	p. 17
b.4. Localitățile componente ale comitatului Turda-Arieș (1876-1900)	p. 19
<i>c. Considerații demografice referitoare la comitatul Turda Arieș</i>	p. 23
c.1. Recensămintele Transilvaniei între 1850-1900	p. 23
c.2. Structura demografică a comitatului Turda-Arieș 1850-1900	p. 27
<i>d. Concluzii. Românii din comitatul Turda-Arieș între administrația laică și cea ecleziastică</i>	p. 30
Capitolul II. Instituția protopopiatului în Bisericile românești din Transilvania. Activitatea protopopiatelor românești în comitatul Turda-Arieș (1850-1900)	p. 33
<i>a. Originile instituției protopopiatului în biserica creștină</i>	p. 33
a.1. Scurt istoric al instituției horepiscopilor	p. 35
a.2. Drepturile și îndatoririle horepiscopilor	p. 38
a.3. Dispariția treptată a instituției horepiscopilor	p. 39
a.4. Protopopiatul în Biserica Românească din Transilvania până la 1850	p. 40
<i>b. Organizarea protopopiatelor românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	p. 41
b.1. Jurisdicție. Alegerea protopopilor (protopresbiterilor). Organe administrative bisericesti subordonate protopopiatelor	p. 41
b.2. Rolul și atribuțiile protopopului	p. 47
b.3. Protopopiatele greco-catolice cu parohii în comitatul Turda-Arieș	p. 56
b.4. Protopopiatele ortodoxe cu parohii în comitatul Turda-Arieș	p. 69
<i>c. Activitatea protopresbiterilor români în comitatul Turda-Arieș (1850-1900) reflectată în surse arhivistice și documentare</i>	p. 72
<i>d. Reflectarea în presă a activității instituției protopresbiteriale. Studiu de caz: „Telegraful Român” și protopopiatele ortodoxe din comitatul Turda în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea</i>	p. 94
Capitolul III. Parohiile și filiile române din comitatul Turda-Arieș între 1850-1900 (micromonografii): obști bisericesti, stare și statut social	p. 101
<i>a. Parohiile și filiile românești din comitatul Turda-Arieș (micromonografii)</i> ...	p. 103
<i>b. Obști bisericesti și preoți: stare și statut social</i>	p. 279
Capitolul IV. Bisericile românești din comitatul Turda-Arieș și mișcarea națională a românilor din Austro-Ungaria	p. 301
<i>a. Evenimente și implicări anterioare anului 1850</i>	p. 301
<i>b. Perioada absolutistă și cea liberală (1850-1866)</i>	p. 306
<i>c. Perioada dualistă (1867-1900)</i>	p. 313
c.1. Pronunciamentul de la Blaj (mai 1868)	p. 313
c.2. Orientarea spre pasivism și conferința de la Miercurea (martie 1869)	p. 314
c.3. Răsunetul Războiului de independență (1877-1878)	p. 317

c.4. Implicarea în mișcarea națională în perioada prememorandistă (1869-1892) și în constituirea Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria (1881)	p. 319
c.5. Memorandul și preoțimea din comitatul Turda-Arieș (1892-1895)	p. 328
c.6. Acțiunea comună a bisericilor românești din comitatul Turda-Arieș împotriva maghiarizării	p. 341
c.7. Portrete de preoți din comitatul Turda-Arieș implicați în luptele naționale românești din secolul al XIX-lea	p. 344
Concluzii	p. 350
Lista Anexelor	p. 355
Anexe	p. 356
Bibliografie	p. 400

Ceea ce ne propunem să realizăm în această lucrare este reconstituirea modului în care structurile instituționale **bisericești** românești, atât cele **ortodoxe** cât și cele unite, au sprijinit procesul de modernizare parcurs de societatea românească, cum ele însele s-au adaptat noilor realități, atât în urma măsurilor centralizatoare ale ierarhilor de la Sibiu și Blaj, cât și ca urmare a cerințelor locale și nu în ultimul rând, legăturile dintre aceste structuri și mișcarea națională, cu atât mai mult cu cât **comitatul Turda-Arieș** a reprezentat timp de trei decenii, între 1865-1896, unul dintre cele mai importante centre politice ale românilor transilvăneni, avându-l în fruntea luptătorilor naționali pe marele bărbat Ion Rațiu, președinte al Partidului Național Român și cel mai puternic susținător al acțiunii memorandiste.

Drept urmare, am ales să ne organizăm teza în patru mari capitole.

Cel dintâi, cu rol introductiv, are ca obiect o prezentare generală a **comitatului Turda-Arieș**, a tradiției administrative anterioare momentului 1848, a evoluției sale între 1850-1900 și a realităților demografice ce au caracterizat acest interval.

Cel de al doilea este axat pe prezentarea evoluției instituției **protopopiatului (ortodox și unit)** în respectivul comitat, urmărind: originile și organizarea anterioară anului 1850, evoluții instituționale, persoana și rolul **protopopilor**, reflectări ale acestei instituții în presa timpului și interacțiunea sa cu societatea românească.

Al treilea capitol urmărește să micromonografieze fiecare din **parohiile** și **filiile** ce funcționau pe teritoriul comitatului, acest demers permițând în final atât considerații de ordin general asupra obștilor și slujitorilor **bisericești** de ambele confesiuni, cât și o serie de analize seriale ce vor susține prin date exacte aceste considerații. Pe bază documentară provenită din Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului (respectiv ale Mitropoliei Ardealului), din cele ale Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului și ale Arhiepiscopiei Alba Iuliei, dar și de la unele **parohii** din aceleași arhiepiscopii, la care se mai adaugă lucrări în manuscris, documente edite sau diferite cărți ș. a. am încercat să alcătuiesc cel 142 de micromonografii

ale **parohiilor** și **filiilor** din fostul **Comitat Turda** între anii 1850-1900; a fost o perioadă de timp relativ scurtă, dar densă din punct de vedere al evenimentelor petrecute într-o jumătate de veac în această zonă transilvană.

Deși prevăzute ca micromonografii ale **parohiilor** și **filiilor** din comitatul pomenit, la unele localități am întâmpinat serioase greutăți în ceea ce privește prima atestare documentară, chiar a alcătuirii unui scurt istoric al acestora, din lipsă de izvoare sigure, acceptând de cele mai multe ori tradiția orală; de asemenea, în majoritatea cazurilor, datele istorice despre înălțarea locașurilor de cult sunt redată cu aproximație; aceeași situație am întâlnit-o și la identificarea **preoților** din anumite **parohii** și **fiii**; iar dacă în cele mai multe cazuri am aflat numele corect al **preoților** și perioada lor de păstorire, n-am găsit prea multe informații despre activitatea lor misionar-pastorală, deși ea se presupune că a fost una intensă, în condiții istorice vitrege, dovadă fiind păstrarea credinței majorității populației de aici, fie ea **greco-catolică** sau **ortodoxă**. Un fapt îmbucurător este existența statisticilor demografice, pe fiecare **parohie** și **filie**, rezultat al muncii de cercetare al unor specialiști în domeniu.

Un ultim capitol este dedicat legăturilor dintre structurile instituționale **bisericești** din Turda-Arieș și mișcarea națională a românilor din **Transilvania**, de la sprijinul indirect și propaganda locală până la implicarea în marile acțiuni ale luptei naționale: impunerea tacticii pasiviste și acțiunea memorandistă.

Speranța noastră este ca în acest fel am reușit să oferim o imagine a vieții instituționale **bisericești** românești pe teritoriul **comitatului Turda-Arieș**, mergând de la unitatea superioară ierarhic (**protopopiatul**) spre subunități (**parohii**, **fiii**), să analizăm corpul **preoțesc** care funcționa în aceste unități și să urmărim atât interacțiunea instituțională cât și cea umană între **biserică** și societatea românească: în ce măsură structurile și oamenii **bisericii** au influențat sau au fost influențați de societatea laică românească și care este rolul lor în marile prefaceri ce au caracterizat cele cinci decenii studiate, atât pe teren național-politic, cât și social.

În ceea ce privește sursele, am folosit o bibliografie largă, referitoare atât la situația administrativă comitatului, cât și la aspecte de viață ecleziastică sau la cele privind mișcarea națională. Am folosit de asemenea, colecții de surse editate și lucrări de epocă, periodice și lucrări de referință. Desigur, lista completa a acestor lucrări se regăsește în bibliografia lucrării.

Aș dori să insist asupra surselor arhivistice folosite.

O parte a materialului provine de la Arhiva Mitropoliei **Ortodoxe** din Sibiu, mai ales corespondență între **protopopiate** și mitropolie.

O altă parte a materialului provine de la Arhivele din Alba Iulia, din fondul Mitropoliei Unite.

Am folosit și fonduri de **protopopiate**: cel **greco-catolic** de Luduș (aflat la Arhivele din Târgu-Mureș) și cel **ortodox** de Turda (aflat la Arhivele din Cluj-Napoca).

Alte fonduri folosite au fost cele administrative: fondul **comitatului Turda**, fondul Scaunului Arieș, fondul Prefecturii județului Turda-Arieș și Fondul Ministerului de Interne Regal Maghiar.

De asemenea, am mai avut ocazia să consult prin intermediul unor traduceri documente din Fondul Asociația pentru cultura maghiară din **Transilvania**. Trebuie să menționez că multe dintre materialele fondurilor administrative le-am consultat de asemenea, în traducere, deoarece sunt în limba maghiară.

Toate aceste fonduri arhivistice, dintre care la unele am ajuns mergând pe urmele unor istorici și dorind să revăd materialele pe care ei le-au folosit în ideea că aș putea folosi informațiile în mod mai specific, au contribuit major la formarea imaginii proprii despre **comitatul Turda-Arieș** în secolul al XIX-lea și implicit la modul în care am abordat tema.

Concluziile lucrării subliniază câteva realități ale epocii: **comitatul Turda-Arieș** a fost locuit preponderent de populație românească, structurile administrative în schimb au fost, până în 1876, tributare în mai mare sau mai mică măsură realităților premoderne, cu rădăcini feudale, iar instituțiile au fost dominate de maghiari. După reforma administrativă din 1876 cu atât mai mult puterea centrală a insistat în procesul de maghiarizare, acest fapt reflectându-se și în evoluțiile demografice de până la Primul Război Mondial.

Din punct de vedere confesional românii au fost divizați între **ortodocși** și **greco-catolici**, aceștia din urmă deținând preponderența, cu aproximativ 55%. Cu toate acestea, numărul **protopopiatelor greco-catolice** care au activat în acest comitat a fost de 6, față de doar 3 **protopopiate ortodoxe**. Un amănunt important este faptul că populația **comitatului Turda-Arieș** a fost preponderent rurală (doar Turda era centru urban), deci românii de aici erau în foarte mare majoritate agricultori și mică intelectualitate rurală, părând interesați mai puțin de activitățile „burgheze”. Evident, figuri laice importante ale istorie comitatului (Dr. Ioan Rațiu, Dionisie Șterca-Șuluțiu etc.) sunt asociate clasei burgheze, însă ei reprezintă, din punct de vedere social, mai degrabă excepții.

Analizând structura celor nouă **protopopiate** românești am ajuns la concluzia că, în mod cert, preeminența din toate punctele de vedere au deținut-o cele unite. Numărul lor, numărul populației, al localităților acoperite, vizibilitatea și implicarea socială și politică a unor **protopopi** uniți, demonstrează clar faptul că spațiul comitatens al Turzii era dominat de

greco-catolici. Cu toate acestea, analiza activității **bisericești** a **protopopilor** permite afirmarea faptului că, indiferent de confesiune, protopresbiterii și administratorii protopresbiteriali din această zonă se loveau de aceleași dificultăți.

În primul rând organizarea internă în spiritul deciziilor centralizatoare venite din partea episcopiiilor și ulterior mitropoliilor necesita constanta atenție a **protopopilor**: cu precădere în **biserica ortodoxă**, momentul impunerii Statutului Organic, sau al reglementării veniturilor **preoțești** a însemnat și intense eforturi din partea protopresbiterilor în convingerea credincioșilor că activitatea **preotului** trebuia remunerată corespunzător statutului și pregătirii sale.

În privința școlilor confesionale, deși documentele sunt puține, este evident că, cel puțin în primele două decenii după Revoluție, nici **greco-catolicii** nici **ortodocșii** nu reușiseră să dezvolte un sistem foarte bine organizat, în primul rând din cauza problemelor materiale ale comunităților, dar și după cum am văzut din documente, ca urmare a unor ingerințe arbitrare ale autorităților civile. Din fericire, pentru școlile **ortodoxe** avem conscripțiile publicate de Prof. Pavel Cherescu, astfel că se poate observa cum instituția școlară confesională **ortodoxă** cunoaște o creștere între 1858 și 1881, însă presiunea maghiarizatoare și lipsurile materiale au împiedicat organizarea de școli în fiecare localitate.

Chestiunile matrimoniale și divorțiale nu au ridicat probleme deosebite, nici măcar atunci când era vorba de divorțul unui **preot**, căci aici **protopopul** nu trebuia decât să respecte legislația canonică sau, în cazuri mai dificile, să ceară intervenția scaunului episcopal/mitropolitan.

Un alt rol al protopresbiterilor evidențiat în documente a fost și acela de a asigura constanta fidelitate a parohienilor față de autoritățile laice, cu precădere față de Împărat. În acest sens, **protopopul** recurgea la ajutorul **preoților**, mobilizați prin circulare și îndemnați să conducă, la rândul lor, poporul prin exemplul rugăciunii, al faptei și al vorbei pe calea supunerii.

De asemenea, **protopopul** apare și ca administrator al întregii averi **bisericești** a tractului și preocupat de chestiunea numirii și înlocuirii **preoților**. El este intermediar financiar între **preoți** și ierarhii **bisericești** - colectează banii pentru discul mitropoliei, dar tot el împarte și „mila împărătească”, tot el trimite candidații la seminariile din Blaj și Sibiu, tot el se ocupă de reglementarea facerilor în **parohiile** rămase vacante.

Nu în ultimul rând, după cum reiese din capitolul IV al lucrării, unii **protopopi** din Turda sunt și membri ai elitei politice românești din **Transilvania** și sunt implicați în marile acțiuni politice ale timpului: Dieta de la Sibiu, Conferințele PNR, înaintarea Memorandului.

Concluzionând, chiar dacă în analiza acțiunii instituției protopresbiteriale din tracturile comitatului Turda nu s-au evidențiat probleme deosebite, diferite de acțiunea **protopopilor** români așa cum este ea cunoscută în restul **Transilvaniei** putem afirma că nu anumite activități particularizează această acțiune ci intensitatea ei, datorată tradiției naționale și politice a zonei, apropierii de centrele episcopale și ulterior mitropolitane (mai ales de Blaj), mixturii confesionale și nu în ultimul rând profilului economic al zonei – destul de săracă și cu comunități mai puțin înstărite decât în alte părți.

Această situație constatată la nivelul **protopopilor** s-a repercutat cu siguranță și asupra clerului inferior. **Preoțimea** ardeleană și-a asumat greaua și îndelungata misiune de apostolat în slujba neamului românesc. **Preoții** au răzbit prin greutatea ridicată în calea afirmării naționale românești, în special în epoca dualismului austro-ungar. În lumea de sate și **preoți** a Ardealului, **Biserica** a fost nucleul fundamental al învierii românismului și **preoțimea** a conștientizat rolul ce-i revine în emanciparea politică și spirituală a poporului român.

În aceste condiții, **preotul** era un „totum factum” în satul ardelean, nemulțumindu-se doar cu rolul său de păstor al sufletelor, ci devenind liderul suprem al obștii, elementul central de raportare pe teren cultural, social, politic și chiar economic. Provenită în majoritate din rândul țărănimii, această elită sacerdotală și națională va trage după ea o societate românească aflată atunci de-abia la primii pași ai progresului, modelând-o pentru exigențele care le presupunea săvârșirea unității naționale. Și **Biserica** și **preoțimea** din **comitatul Turda-Arieș** din a doua parte a secolului al XIX-lea s-a situat în lupta pentru învierea românismului, pentru emancipare, după secole de iobăgie.

Împletindu-și propria lor viață cu viața poporului în mijlocul căruia își îndeplineau misiunea lor mântuitoare, slujitorii sfintelor altare au înțeles să fie prezenți în toate încercările poporului român, susținându-l și împărtășind năzuințele lui la o viață liberă și dreaptă. Orice pagină vom deschide în **istoria Bisericii** noastre, nu putem citi nimic care să mărturisească împotriva sprijinului continuu pe care l-au dat slujitorii altarelor poporului român în lupta sa pentru independența națională și statală.

Au fost, după cum s-a scris deja de către istorici, peste vremuri dascăli pentru copii, doctori pentru bolnavi, judecători pentru învrăjbiți, apărători ai drepturilor celor asupriți, iar când împilările și nedreptățile întreceau puterea de răbdare a poporului și acesta se răzvrătea, ei deveneau și luptători și călăuze în lupta pentru sfânta dreptate a poporului.

Cel mai scump lucru în lume pentru un popor este libertatea și cel mai scump lucru pentru **Biserica** Română era independența ei.

Numeroși **preoți** au depus o activitate conștientă de apărare a patrimoniului național românesc, de participare activă la acțiunile organizate de fruntașii politici români, de Partidul Național Român (întruniri populare, campanii electorale etc.), de mobilizare a maselor la luptă, acțiuni care vizau realizarea obiectivelor programului național.

Toate aceste realități sunt surprinse în cadrul micromonografiilor ce alcătuiesc cea mai mare parte a capitolului al III-lea al lucrării. Deși am optat pentru varianta monografică și prezentarea alfabetic-structurată în locul unei sinteze, suntem siguri că și așa teza noastră poate fi utilă cercetătorilor, nu doar celor profesioniști, recunoscuți prin rezultatele muncii lor, ci și celor mai puțin importanți, care se ocupă de istoria locală sau a unor zone restrânse. Aceștia vor găsi informații prețioase despre **biserica** din fiecare din localitățile **comitatului Turda-Arieș**, la multe din aceste informații fiind obligați să renunțăm dacă am fi ales varianta unei sinteze. Cele 142 de monografii, de dimensiuni diferite, în funcție de cantitatea de informație identificată, reprezintă o radiografiere a **parohiilor** și **filiiilor** din **comitatul Turda-Arieș**, pe baza căreia se pot porni pe viitor, de către cei interesați și alte analize seriale.

Același capitol III al lucrării conține însă și un subcapitol în care, folosind prioritar documente de arhivă am încercat să oferim o imagine sintetică a **bisericilor** românești din Turda-Arieș. E adevărat, această imagine e mult redusă cantitativ față de partea monografiilor, însă ea evidențiază modul în care se reflectă și se rezolvă la nivel de **parohie** o parte din chestiunile anterior atinse în prezentarea **protopopilor**. De data aceasta am insistat asupra figurii **preoților**, a procesului școlarizării și introducerii lor în **parohie**, precum și a dificultăților materiale ce deseori surveneau în viața lor. O serie de analize cantitative având la bază lucrările prof. Sigmirean au arătat cum o parte importantă din **preoțimea greco-catolică** se întorcea, după studii, în aceeași localitate din care provenea, continuând o tradiție familială, dar aceleași analize au relevat un echilibru între numărul **preoților greco-catolici** proveniți din familii clericale și cel al celor proveniți din familii de țărani, dovadă că această profesiune necesită și har, pe lângă tradiție familială. În fine, am zăbovit asupra situației altor categorii de personal **bisericesc** (cantorul, clopotarul, crâșnicul și învățătorul confesional) și am analizat situația generală a construcției locașurilor de cult în **comitatul Turda-Arieș** în perioada 1700-1910, rezultând că în perioada studiată (1850-1910) are loc o dublare față de secolul anterior și de prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Capitolul final al tezei urmărește implicarea clericilor din **comitatul Turda-Arieș** în mișcarea națională a românilor din **Transilvania**. Ca peste tot, și aici clerul mărunt a mobilizat constant masele în momentele importante: Revoluția, Dieta din 1863, înființarea

PNR, Memorandul, iar unii dintre reprezentanții clerului au ocupat chiar funcții centrale, ca deputați în Dieta de la Sibiu sau membrii ai conducerii PNR. Treptat însă, în acord cu întregul trend al laicizării mișcării naționale, **preoții** au rămas să se manifeste doar la nivel local, susținând activitatea membrilor clasei burgheze laice, precum Ioan Rațiu, care au preluat conducerea mișcării naționale și au continuat lupta împotriva sistemului dualist.

Deși lucrarea noastră este în esența ei una mai mult descriptivă decât analitică, încercând să ofere cât mai multe informații despre **biserica** românească din **comitatul Turda-Arieș** - uneori poate în detrimentul unor analize mai aprofundate și mai „elegante”- sperăm că ea se va dovedi în timp utilă, atât istoricilor profesioniști cât și celor care apelează la ea doar pentru subiecte de istorie locală.